

АКСІОМАТИЧНІ ТЕОРІЇ ТА УНІВЕРСУМИ НАУКИ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА

Статтю присвячено методологічним проблемам науки адміністративного права. Основну увагу зосереджено на обґрунтуванні необхідності побудови аксіоматичних теорій адміністративного права, виділено три універсуми, у межах яких можлива побудова відповідних аксіоматичних теорій, наводяться приклади визначень основних понять таких теорій.

Ключові слова: адміністративне право, наука адміністративного права, аксіоматична теорія адміністративного права, універсум науки адміністративного права.

**Лук'янець Дмитро
Миколайович,**

*доктор юридичних
наук, професор, про-
фесор кафедри дер-
жавно-правових дис-
циплін Харківського
національного уні-
верситету ім. В. Н.
Каразіна*

Останнім часом у науці адміністративного права гостро відчувається потреба побудови сучасних теорій адміністративного права. Ця потреба зумовлена тим, що на сьогодні наука адміністративного права становить собою набір досить суперечливих положень, різноманітних поглядів і навіть «теорій», які доволі часто не мають спільної концептуальної основи. Причиною ж такого становища є відсутність єдиних і, що мабуть найголовніше, максимально коректних методологічних підходів у дослідженнях правових явищ, що взагалі характерно для всієї вітчизняної правової науки.

Взагалі у вітчизняній науці адміністративного права доволі чітко простежуються два основних напрямки. Перший умовно можна позначити як «схоластичний», оскільки в його основі – погляди, сформовані ще в радянські часи, і сучасні розробки становлять собою спробу пристосувати ці погляди до сучасних умов без жодних спроб переглянути догми і стереотипи, що склалися в минулому столітті. Другий напрямок виразно акцентує увагу на підходах, властивих європейським правовим традиціям і становить собою спроби перенести знання про відповідні правові інститути у вітчизняну доктрину адміністративного права.

Але, на жаль, попри існування значної кількості наукових праць у галузі адміністративного права, й досі відсутня струнка та логічно обґрунтована фундаментальна теорія адміністративного права. Проте така теорія є вкрай потрібною і передусім – як єдина методологічна основа для прикладних адміністративно-правових досліджень.

Відомо, що існують три способи викладення теорій – історичний, евристичний та аксіоматичний. Історичний спосіб намагається найбільш повно прослідкувати історію становлення і розвитку наукової теорії, розглянути спроби її побудови, зокрема й помилкові. Евристичний спосіб намагається якомога швидше виявити найбільш корисні (хоча й не обов'язково фундаментальні) висновки теорії та одразу показати способи їх застосування.

Але історичний та евристичний способи є невдалими для викладення теорії в усій її повноті. Вони занадто концентрують увагу на висновках теорії, не наводять у конкретному вигляді більшості вихідних тверджень, не піклуються про логічність визначення використовуваних у теорії понять, залишають значною мірою неясною логічну структуру теорії. Проте аксіоматично викладена теорія обов'язково буде відрізнятися ясністю і систематичністю, вона стає абсолютно прозорою і відкритою для критики [1, с. 13].

Набір понять і вихідних тверджень, що утворюють основу теорії в її аксіоматичному викладенні, значною мірою визначається самим розробником теорії. Але в гуманітарних

науках, де роль факту, експерименту в перевірці «правильності» висновків украй обмежена, більш важливими стають оцінка та якісний аналіз саме системи понять і вихідних тверджень.

Більше того, аксіоматичний спосіб викладення теорії методологічно становить собою самостійний науковий інструмент, використання якого може призвести до додаткових позитивних результатів. Що стосується природничих наук, то аксіоматичні системи використовуваних у них теорій крім можливості внутрішньої перевірки володіють ще одним потужним критерієм істинності – можливістю застосування до тих об'єктів, дослідженням яких ця наука займається. Успішність такого застосування як шляхом відповідей на поставлені питання про механізм дії об'єкта, так і шляхом прогнозування його поведінки, є достатнім підтвердженням теорії до того часу, поки вона задовольняє практичним вимогам [1, с. 14].

Зовсім інша ситуація в науках гуманітарних. Працюють у гуманітарних науках за своїм ставленням до технології отримання знання вимушено швидше не емпірики, а раціоналісти. Для них головний методологічний прийом – дедуктивний синтез, а не індуктивний аналіз. Це об'єктивна обставина, викликана особливим характером досліджуваної ними предметної сфери. Якщо природничі науки головним чином говорять про існуюче – про те, що не залежить від наших думок про нього, то гуманітарні говорять головним чином про належне – про те, чого ми хочемо від

об'єкта, до якого теорія прикладається [1, с. 15].

На нашу думку, для визначення підходів до побудови аксіоматичних теорій адміністративного права буде доцільним скористатися положеннями, сформульованими С. Єгоровим [1], який практично перший зробив спробу викладення аксіоматичної теорії права, і використаний ним методологічний підхід уявляється досить перспективним й у галузевих правових науках.

З яких же елементів складається теорія? Передусім це поняття. Під поняттям будемо розуміти будь-який осмислений абстрактний об'єкт, відокремлений від будь-якого іншого осмислюваного абстрактного об'єкта за своїми суттєвими ознаками. Сукупність істотних ознак поняття утворює його зміст, який відбивається у визначенні цього поняття. Наступна група елементів, без яких не може існувати жодна теорія, – це твердження. Твердження встановлюють або виражають позалогічні, змістовні, сутнісні відносини між поняттями (термінами) і є тими ж логічними одиницями, кожній з яких необхідно приналежати одна з фундаментальних логічних властивостей – бути істинним або ні. Один із видів тверджень – твердження вихідне – беззаперечно є елементом теорії. У такому разі «вихідне твердження» є узагальнювальним терміном для аксіоми, постулату, гіпотези, принципу, тезису, початку тощо. Такі твердження висловлюються як очевидні, істинність яких заздалегідь припускається.

При цьому наші вихідні твердження зовсім не обов'язково мають

бути чимось самоочевидним, загальновизнаним. Для нас є важливим і достатнім те, що ми вважаємо їх істинними лише в межах теорії, що нами будується, а якщо вони при цьому виявляються загальновизнаними, ми мусимо сприймати це як випадкове співпадіння, що не означає ані доброго, ані поганого для нашої подальшої роботи.

І нарешті, є ще один вид тверджень, які необхідно є елементами теорії. Корисність теорії полягає в її елементах третього роду – теоремах, лемах, висновках, тобто всіх тих «правильних» висновках, які можна зробити на підставі вихідних тверджень, використовуючи поняття певної теорії. Під висновком будемо розуміти твердження, отримане шляхом логічних міркувань із вихідних тверджень та істинне в межах певної теорії.

Крім цього потрібно також в явному вигляді позначити характер зв'язків між цими елементами, причому такий, який показав би необхідність, закономірність саме таких зв'язків.

Усі вихідні твердження вважаються істинними за визначенням. Будь-яка теорія стверджує, що її висновки також є істинними. Але є тільки один спосіб об'єктивної внутрішньої перевірки істинності висновків – це їх відповідність законам логіки. Будь-яка теорія, що представляє будь-який вид знань, потребує використання законів логіки при побудові механізмів свого внутрішнього улаштування.

Усі речення в мові підкоряються пропозиціональному обчисленню або обчисленню висловлювань, з більш

загальної точки зору – обчисленню предикатів. Обчислення предикатів є розділом логіки – науки, яка міститься в основі кожної раціональної дисципліни і яку не може спростувати жоден експеримент або факт.

Але для того, щоб такий логічний апарат можна було б використувувати, обов'язково має бути дотримана умова про те, що всі суб'єкти та предикати, поняття всіх висловлювань, що беруть участь у конкретному обчисленні, мають належати одному універсуму. Універсумом (U) називається така множина, що всі множини (поняття), які розглядаються в системі множини (поняття), є підмножинами U. Іншими словами, кожен суб'єкт чи предикат, який бере участь в обчисленні висловлювань, має становити собою елемент підмножини (підмножину) однієї, загальної для всіх множини – універсуму.

Таким чином, уся теорія передбачає саме логічно правильний характер зв'язків між її елементами. Іншими словами, теорія – це система понять, постульованих тверджень, а також логічно суворих висновків, що з них слідує. У свою чергу мета теорії полягає у представленні людському розуму зрозумілих йому відомостей про те, як улаштований об'єкт теорії, як він функціонує і як з ним треба поводитись, щоб досягти яких-небудь інших, значною мірою практично важливих для людини цілей.

Таким чином, ще до побудови теорії адміністративного права в аксіоматичному викладі передусім слід визначити межі її універсуму. І тут ми стикаємося з тим, що в сучасній науці адміністративного права перети-

наються декілька різних універсумів, що й зумовлює використання конструкції «аксіоматична теорія адміністративного права» у множині.

Перший із них можна позначити як універсум механізму адміністративно-правового регулювання, у межах якого досить просто побудувати аксіоматичну теорію.

За вихідне твердження тут можна вважати положення про предмет адміністративного права, яке може виглядати, наприклад, таким чином: предмет адміністративного права – це сукупність суспільних відносин, що виникають і розвиваються між суб'єктами в умовах, коли хоча б один із них має щодо іншого юридично визначені владні повноваження і вони пов'язані з реалізацією цих владних повноважень (підхід, за допомогою якого можна сформулювати зазначене твердження, був свого часу обґрунтований автором – Д. Л. [2, с. 87–89]).

Логічно наступним і таким, що впливає з визначення предмета адміністративного права, є визначення поняття «метод адміністративного права». Метод адміністративного права – це сукупність способів правового впливу на суспільні відносини, що утворюють предмет адміністративного права. Зміст цього методу полягає в установленні юридичної нерівності сторін відносин, тобто в наділенні хоча б однієї з них владними повноваженнями щодо іншої; у чіткому юридичному закріпленні прав і обов'язків сторін відносин; у юридичному закріпленні можливості виникнення відносин за ініціативою хоча б однієї зі сторін.

Далі абсолютно логічно можна обґрунтувати, що механізм адміністративно-правового регулювання – це сукупність елементів, за допомогою яких досягається реальний адміністративно-правовий вплив на регульовані суспільні відносини.

Досить легко в межах аксіоматичної теорії сформулювати й підходи до визначення таких понять, як «норма адміністративного права», «адміністративно-правові відносини», «адміністративно-правовий статус суб'єкта», «адміністративний процес», «адміністративна процедура» тощо.

Наприклад, норми адміністративного права – це формально визначені, установлені та забезпечені державою правила, а також межі (міра) можливої та належної поведінки суб'єктів суспільних відносин, які утворюють предмет адміністративного права.

У свою чергу адміністративно-правові відносини – це суспільні відносини, що виникають і розвиваються відповідно до норм адміністративного права за ініціативою хоча б однієї зі сторін, а їх зміст полягає в реалізації формально визначених суб'єктивних прав та юридичних обов'язків їх учасниками в умовах юридичної нерівноправності.

Адміністративно-правовий статус суб'єкта – це сукупність формально визначених властивостей та ознак суб'єкта, що визначають його здатність і можливість бути учасником адміністративно-правових відносин.

Адміністративний процес – це формально визначена послідовність актів реалізації норм адміністративного права, що зумовлює досягнення

мети адміністративно-правового регулювання.

Адміністративна процедура – формально визначений порядок учинення дій у межах актів реалізації норм адміністративного права.

Безумовно, це не виключний перелік понять аксіоматичної теорії адміністративного права, але наведені приклади наочно ілюструють можливість побудови такої теорії, причому безвідносно до положень чинного адміністративного законодавства. Більше того, норми адміністративного законодавства можемо використати для перевірки правильності положень теорії. Відштовхуючись від характеристик предмета адміністративного права, ми будемо теорію, яка має методологічне значення для іншого універсуму адміністративного права, і з її допомогою можемо досліджувати позитивне адміністративне право.

Другий універсум має розглядатись уже в межах об'єкта адміністративно-правового регулювання, і виявити його межі можна лише тоді, коли ми визначимо конкретне коло відносин, які утворюють предмет адміністративного права.

У межах цього універсуму ми досліджуємо ті відносини, які утворюють предмет адміністративного права і піддаються адміністративно-правовому регулюванню за допомогою відповідного механізму. Особливістю цього універсуму є те, що він існує в межах позитивного адміністративного права і його дослідження в основі своїй має спиратися на конкретні норми, що містяться в нормативно-правових актах.

У межах цього універсуму мають розглядатися головним чином різноманітні форми реалізації виконавчої влади, оскільки саме відносини реалізації виконавчої влади відповідають усім ознакам предмета адміністративного права. Тут ми маємо справу з явищами зовсім іншого порядку, і понятійне коло відповідної аксіоматичної теорії можуть складати такі поняття, як «державне управління», «державне регулювання», адміністративні послуги тощо. А після визначення обсягу зазначених понять можна вести мову про функції, форми і методи державного управління чи державного регулювання, способи надання адміністративних послуг тощо.

Наприклад, одним із вихідних тверджень для такої аксіоматичної теорії може бути один із найбільш поширених підходів до визначення сутності управління як впливу суб'єкта (людини) на певний об'єкт з метою досягнення бажаного результату. Звужуючи це поняття за рахунок уточнення характеристик об'єкта управління, можна сформулювати визначення поняття «соціальне управління» – це вплив суб'єкта (людини) на поведінку об'єкта (іншу людину або групу людей) з метою досягнення заздалегідь визначеної мети (результату). І нарешті, логічним шляхом можна вивести і визначення поняття «державне управління» – це врегульований нормами адміністративного права безпосередній владний вплив осіб, наділених відповідними повноваженнями, на поведінку індивідуальних або колективних суб'єктів з метою реалізації завдань держави.

Ідучи далі, можна запропонувати й визначення поняття «державне регулювання» – це врегульований нормами адміністративного права опосередкований владний вплив осіб, наділених відповідними повноваженнями, на поведінку індивідуальних або колективних суб'єктів з метою реалізації завдань держави.

При побудові аксіоматичної теорії адміністративного права в межах другого універсуму можна буде побачити, що виведені за законами логіки твердження й поняття значною мірою не будуть співпадати з нормативними визначеннями відповідних явищ. Але це не має стати перешкодою для дослідника, оскільки для нього важливим є сутність явища, а не його назва, що міститься в нормативно-правовому акті.

Справа в тому, що таке явище, як наприклад управління, об'єктивно існує, і як би ми його не назвали в законі, воно все одно буде управлінням. Ми лише надаємо йому певні правові форми. З іншого боку, таке явище, як наприклад державна служба, не існує поза правовими формами. Відтак у дослідженні державної служби слід опиратися на його нормативну модель.

Третій універсум охоплює принципи адміністративного права. Справа в тому, що за допомогою одного й того ж механізму адміністративно-правового регулювання, у межах одних і тих же форм реалізації виконавчої влади можна створити ідеологічно різні державні режими. Якщо відштовхуватись від сервісної концепції держави, ми отримаємо адміністративне право, що створює нормативну

основу для реалізації інтересів, усебічного захисту прав і свобод людини і громадянина. Якщо ж станемо на позиції домінування держави над людиною, можемо отримати нормативну основу поліцейської держави в її гіршому вигляді.

Відтак у такому разі аксіоматична теорія адміністративного права в межах третього універсуму у своїх вихідних положеннях мусить мати погляди на призначення держави, які панують у конкретному суспільстві. А наступні поняття і висновки теорії мають відповідати саме цим поглядам.

Цілком можливо, що при побудові аксіоматичних теорій у межах трьох зазначених універсумів можуть виявитись й інші універсуми. Достеменно стверджувати про це неможливо, адже на сьогодні ще ніхто не виклав теорію адміністративного права в аксіоматичному вигляді для всіх можливих універсумів. Проте не викликає жодних сумнівів, що вчені, які оберуть за мету побудову аксіоматичних теорій адміністративного права, знайдуть для себе чимало ці-

кавих речей, що зруйнують усталені стереотипи, які за довгі роки склалися в науці адміністративного права. Це стосується і співвідношення матеріального і процесуального в адміністративному праві, і традиційних класифікацій норм адміністративного права та адміністративно-правових відносин, і природи адміністративного примусу, і багатьох інших стереотипів. Але логіка невблаганна!

Підсумовуючи викладене уявляється можливим стверджувати, що побудова аксіоматичних теорій в адміністративному праві є дуже перспективним напрямком, який здатний вивести науку адміністративного права з методологічної безвиході та наповнити її сучасним живим змістом.

Список використаних джерел:

1. Егоров С. Н. Аксиоматические основы теории права / С. Н. Егоров. – СПб.: Лексикон, 2001. – 272 с.
2. Лук'янець Д. М. Адміністративно-деліктні відносини в Україні: теорія та практика правового регулювання : монографія / Д. М. Лук'янець. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. – 367 с.

Лук'янець Д. Н. Аксиоматические теории и универсум науки административного права.

Статья посвящена методологическим проблемам науки административного права. Основное внимание сосредоточено на обосновании необходимости построения аксиоматических теорий административного права, при этом выделяются три универсума, в рамках которых возможно построение соответствующих аксиоматических теорий, приводятся примеры определений основных понятий таких теорий.

Ключевые слова: административное право; наука административного права; аксиоматическая теория административного права; универсум науки административного права.

Lukyanets D. M. Axiomatic theory and universe of the science administrative law.

The article is devoted to methodological problems of science of administrative law. Focuses on the justification of the need to build axiomatic theories of administrative law, there are three of the universes in which we can construct the corresponding axiomatic theories. There are stated the examples of definitions of basic concepts for such theories.

Key words: administrative law; science of administrative law; axiomatic theory of administrative law; universe science of administrative law.

Стаття надійшла до редакції 10.07.2014